

„Čo je dnes nedosiahnuteľné, zajtra ti spadne do lona,“ píše o svojej dôvere v organický vývin György Konrád, majiteľ dvoch duší, tej skeptickej i tej, ktorú označuje ako „ojedinelý prípad ochorenia“, totiž optimistickej. Vďaka jeho esejam môžeme lepšie premýšľať o tom, čo by sme chceli, aby nám spadlo do lona a najmä čo pre to musíme urobiť.

(2004)

HEGEL AKO FILOZOF KULTÚRY

Niekoľko úvah na okraj vydania slovenského prekladu Fenomenológie ducha, 2015, preložila Patrícia Elexová.

František Novosád

Keď na projekt G. W. F. Hegela – Fenomenológia ducha je jeho prvou veľkou realizáciou – pozeráme dnešnými očami, ako prvá nám udrie do očí je jeho ambicióznosť. Hegel chcel vybudovať „veľký systém“, ktorý by poskytol kľúč k pochopeniu všetkých sfér ľudského života a celých dejín ľudstva. Dnes sme oveľa skromnejší, a to bez ohľadu na to, ku ktorej filozofickej tradícii sa hlásime, a to bez ohľadu na to, že dnes máme k dispozícii oveľa viac „materiálu“, to znamená viac reálnych znalostí o fungovaní spoločností a o priebehu ich dejín, ako mal Hegel.

To druhé, čo nás zarazí, je diskrepancia medzi „materiálom“, ktorý mal Hegel k dispozícii a plánom jeho použitia. Hegel predsa ešte nemal k dispozícii korpus poznania, ktoré dnes charakterizujeme ako vedy o spoločnosti a človeku. Nebolo ešte sociológie, nebolo ešte dejepisectva v dnešnom zmysle slova, nebolo psychológie, nebolo ani etnológie. Europocentrizmus sa považoval za samozrejmosť.

Čo vlastne mal Hegel k dispozícii?

Nebolo toho málo, stále to však bol korpus základných znalostí o dejinách západnej kultúry, antiky a kresťanstva, predovšetkým však znalosti dejín filozofického myslenia. V jeho dielach, a mám na mysli predovšetkým Fenomenológiu ducha, nájdeme odkazy na umelecké diela a na politické dejiny. Nikde však Hegel neodkazuje na diela, ktoré by boli mimo okruh štandardnej vzdelanosti jeho doby. Inými slovami, odkazuje na diela, ktoré vtedy poznal každý vzdelanec. Tu sa však ukazuje, že vo filozofii nejde ani tak o to, koľko materiálu máte k dispozícii, ale o to, čo z tohoto materiálu dokážete vyťažiť. Aj dnes nachádzame filozofické iniciatívy, ktoré akoby si boli sebestačné, resp. základným „materiálom“, či dokonca zdrojom ich inšpirácie sú dejiny filozofie. Dokonca túto viazanosť na svoje vlastné dejiny by sme mohli považovať za podstatnú charakteristiku filozofie. Veď vari nijaká oblasť duchovnej produkcie nie je tak viazaná na svoju minulosť ako práve filozofia.

Fyzika dejiny fyziky vôbec zaujímať nemusia. Ani historik sa nemusí príliš zaujímať o dejiny dejepisectva. Podobne historik literatúry sa zaujíma o dejiny literatúry, nie o dejiny dejín literatúry. Vo filozofii je to ináč: len výnimočne sa stretávame s filozofickými iniciatívami, ktoré by sa zaobišli bez referencie k dejinám filozofie.

Ako však pristupovať k dejinám filozofie, ako k nim môžeme pristupovať?

Ruský mysliteľ V. S. Solovjov upozorňuje na to, že dejiny ideí, teda aj dejiny filozofie, môžeme vo vzťahu k súčasnosti interpretovať zásadne dvomi spôsobmi. Môžeme ich tematizovať na pozadí metafory *múzea* alebo na pozadí metafory *divadla*. Expozícia v múzeu je síce interpretáciou vystavovaného už tým, že vytrháva vystavované predmety z ich pôvodnej súvislosti a usporadúva ich do nových sérií. Túto interpretáciu sa však usiluje skryť, predstiera, že dáva slovo „veci samej“, vystavuje veci v origináli. Ináč je v divadle. Divadelná hra z inej doby alebo z inej kultúry je inscenovaná, to znamená, že ju vedome umiestňujeme do obzoru súčasného diváka, a teda jadrom inscenácie je interpretácia, to znamená pohľad na dej divadelnej hry z hľadiska súčasnosti.

Keď tento metaforický pár, teda pár *múzeum/divadlo*, preniesieme na dejiny filozofie, tak nám to umožní traktovať ich dvomi odlišnými spôsobmi. Môžeme položiť dôraz na dejiny a potom idey, teórie a pojmy budeme dôsledne interpretovať akoby to boli „entity osebe“, chceme vedieť, čo autor povedal a ako to presne povedal. A pokiaľ chceme ísť nad dielo, budeme ho traktovať ako patriace do konkrétnej doby, ako súvisiace s ňou. Traktovať dejiny filozofie na pozadí metafory *divadla* znamená tematizovať predovšetkým otázky, ktoré si daný filozof kládol.

Práve na tomto pozadí sa môžeme pokúsiť o výklad Hegela ako filozofa kultúry. Sme presvedčení, že Hegelove myšlienkové inštrumentárium je možné a vhodné použiť aj pri interpretácii súčasných problémov, predovšetkým tých, ktoré tematizujeme pod titulom kultúra.

Hegel sám používal termín kultúra v nešpecifickom zmysle ako označenie vyššieho stupňa vychovanosti, kultivovanosti, ako protiklad hrubosti. Mimochodom, podľa elektronického vydania *G. W. F. Hegel Werke* termín „kultúra“ Hegel použil celkom 49-krát.

Začnime anekdotou.

Tom Stoppard, britský dramatik, keď si raz prečítal rozbor svojej hry akýmsi uznávaným oxfordským teoretikom literatúry, teoretikom, ktorý prešiel školou štrukturalizmu a neoštrukturalizmu, psychoanalýzy a neopschoanalýzy, hermeneutiky a fenomenológie a trochu, nie však tak, aby si príliš zadal, aj neomarxizmu, reagoval takto: „Nepochybne, všetko, čo váženy pán teoretik a kritik v mojej hre našiel, tam je. Ja som to tam nekladal.“

Tom Stoppard teda konštatuje, že v jeho diele je niečo, čo jeho tvorca do neho nekladal.

Čo to však je, ako sa to tam dostalo?

To je vlastne aj problém, ktorý rieši Hegel vo Fenomenológii ducha.

Najprv treba povedať, že ide o všeobecnejší problém. Vlastne každé dielo presahuje svojho tvorca. Vždy je v ňom viac ako do neho jeho tvorca vedome vkladá. Ved' aj naša najjednoduchšia výpoveď je možná len na pozadí zložitých jazykových štruktúr. Tvrdenie „Dnes je utorok“, nesie v sebe celé dejiny západnej kultúry. To isté sa týka aj nášho najjednoduchšieho gesta. I to nás situuje nielen do konkrétnych sociálnych a kultúrnych súvislostí, ale do celkových dejín západnej kultúry. A ešte viac sa to týka zložitejších gest, prehovorov a výtvorov. Zároveň však každý svoj výkon berieme „osobne“, ako náš, ako môj výkon a chápeme ho ako niečo jedinečné, neopakovateľné.

Ako však určiť vzťah medzi tým, čo do toho tvorca vložil a tým, čo sa tam dostalo akoby „samo od seba“. Ako myslieť kompatibilitu jedinečného, zvláštneho a všeobecného.

Všetky Hegelove diela a predovšetkým Fenomenológia ducha sú založené na téze, podľa ktorej tvorivosť je schopnosť aktualizovať možnosti, ktoré nám poskytuje kultúra, v ktorej žijeme.

To, že vo všetkých produktoch našej činnosti je toho viac, ako sme do nich my vedome vkladali, si uvedomovali ľudia vždy. Preto hovorili o osude, šťastí, o talente ako dare od Boha. Platón, v dialógu Menón Sokrates ukazuje, že nevzdelaný otrok je schopný riešiť ťažkú geometrickú úlohu. Vychádza z toho, že v ľudskej mysli sú potenciálne prítomné už všetky poznatky a preto poznávanie chápe primárne ako spomínanie.

Hegel sa vo Fenomenológii ducha usiluje ukázať, čo všetko naša skúsenosť obsahuje, ako je horizontálne i vertikálne členená, do akej miery a ako je nasýtená kultúrou a jej dejinami. Metodicky odľupuje vrstvu za vrstvou, aby ukázal, že nič také ako „pevné jadro“ domnele apriórnych štruktúr nejestvuje. Všetko zdanlivo pevné je sedimentáciou dejinných procesov.

Naše konanie je sociálne, to znamená, že konáme pôsobiac a reagujúc na konanie iných.

Významové univerzum, v ktorom sa utvára naša skúsenosť, je určené koordináciou medzi tromi vzťahmi, medzi vzťahom vedomia k veciam, vzťahom k iným a vzťahom vedomia k sebe samému. Problém koordinácie sa objavuje vždy znovu a znovu, pretože vždy v každom okamihu jeden z týchto vzťahov dominuje a usiluje si podriaďiť ostatné. Dominantou môže byť vzťah k veciam a potom aj vzťah k iným interpretujeme ako vzťah medzi vecami. Teda iný je predmetom alebo nástrojom. Keď dominuje vzťah k iným, tak ako vzťah k veciam chápeme personalisticky, ako dialóg alebo konflikt s prírodou. A keď dominuje vzťah k sebe samým, tak aj ostatné vzťahy interpretujeme ako duchovné vzťahy. Každý z týchto vzťahov sa však usiluje zachovať si svoju špecifickosť. Kultúru môžeme chápať ako úsilie o kompatibilitu medzi povahou našich vzťahov k predmetov, našich vzťahov k iným a vzťahov k sebe samým.

Fenomenológia ducha teda ukazuje, že reálnym subjektom a správcom našej osobnej skúsenosti nie je naša prírodnosť, ale naša situovanosť v dejinách a kultúre. Gény nás viažu k prírode. Fakt je však, že práve naša prírodnosť nám vnútila kultúru ako reálny priestor našej existencie, a tak nás prenechala nám samým.

Hegel pracuje s predstavou vnútorného účelu dejín. V dejinách vládne princíp ekvifinality. To znamená, že realizácia cieľa sa môže dosiahnuť rôznymi prostriedkami a k tomu istému cieľu sa môžeme dostať z rôznych východísk. Nešťastia, tragédie, porážky, krízy – to všetko sú len viac menej väčšie či menšie patálie na ceste k veľkému cieľu. Dejiny majú dostatok materiálu, ľudského materiálu, na realizáciu svojich cieľov.

Hegel bol optimista a bol presvedčený, že ľudstvo dokáže zvládnuť dynamiku svojich vlastných činov. Podmienkou je však vedieť o sebe, o podmienkach svojej dejinnej existencie, teda vedieť ako sme sa stali tým, čím sme. Dnes sme už skeptickejší, ostro si uvedomujeme rozpor medzi reflexiou a konaním. Aj pri reflexii tohto rozporu však Fenomenológia ducha zostáva zdrojom inšpirácie aj pre súčasné myslenie.

(2017)